

Руснак В. І.,

Закарпатський державний університет, м. Ужгород

ЗООСЕМІЧНІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ЯК НОСІЇ НАЦІОНАЛЬНО МАРКОВАНОЇ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ

Стаття присвячена розгляду різних підходів до виявлення й опису емотивно-естетичних асоціацій у наявних сьогодні дослідженнях зоосемічних фразеологічних одиниць як носіїв національно маркованої вторинної номінації. Звернено увагу на окремі характеристики фразеологічних одиниць із зоосемічним компонентом, а також описано тематичні, структурні, структурно-семантичні та інші класифікації досліджуваних фразеологізмів. Робиться висновок про необхідність подальшого дослідження шляхів і способів утворення зоосемічних фразеологічних одиниць та їх функціонально-параметричних характеристик в англійській та українській мовах.

Ключові слова: емотивно-естетичні асоціації, зоосемічні фразеологічні одиниці, національно маркована вторинна номінація, тематичні класифікації, функціонально-параметричні характеристики.

Статья посвящена рассмотрению разных подходов к выявлению и описанию эмотивно-эстетических ассоциаций в имеющихся сегодня исследованиях фразеологических единиц как носителей национально маркированной вторичной номинации. Уделяется внимание отдельным характеристикам фразеологических единиц с зоосемическим компонентом, а также описаны тематические, структурные, структурно-семантические и другие классификации исследуемых фразеологизмов. Делается вывод о необходимости дальнейшего исследования путей и способов образования зоосемических фразеологических единиц и их функционально-параметрических характеристик в английском и украинском языках.

Ключевые слова: эмотивно-эстетические ассоциации, зоосемические фразеологические единицы, национально маркированная вторичная номинация, тематические классификации, функционально-параметрические характеристики.

The article focuses on various approaches to revealing and description of emotive-aesthetic associations in today's available studies of zoosemic phraseological units as media of nationally marked secondary nomination. Attention is paid to individual characteristics of phraseological units with a zoosemic component as well as the description of thematic, structural, structural-semantic and other classifications of phraseologisms under study. Conclusion is made about the necessity of further studying of ways and methods of zoosemic phraseological unit formation and their functional-parametric characteristics in English and Ukrainian.

Keywords: emotive-aesthetic associations, zoosemic phraseological units, nationally marked secondary nomination, thematic classifications, functional-parametric characteristics.

Фразеологія, за словами Л. Й. Ройзензона, є найбільш самотутнім і складним явищем із усіх творінь мовного генія, людини [25, с. 116]. Вона більшою мірою, ніж інші пласти мовних одиниць відображає своєрідність світоуявлення через призму мови й національної культури. Особливістю фразеологічних одиниць є й те, що вони виступають знаками не первинної номінації, тобто прямого називання об'єктів і явищ, а вторинно номінують дійсність, переосмислюючи її. Тому їх розгляд під кутом зору національно-культурної специфіки дає змогу поглибити й розширити семантичний аспект вивчення фразеологічного складу мови, а конкретний аналіз окремих тематично пов'язаних груп фразеологізмів уможливить, на наш погляд, виявлення тієї сфери мовного відображення світу, в якому найяскравіше проявляється національна своєрідність фразеології однієї мови відносно іншої. Це, у свою чергу, відкриває широкі горизонти для виявлення специфіки світосприйняття того чи іншого народу, що виражається за допомогою різноманітних мовних засобів.

Переносні значення назв тварин і стійкі словосполучення, в які входять ці найменування, є широким пластом активно вживаних одиниць, що складають значну частину фразеологічного фонду будь-якої мови. На прикладі цих одиниць яскраво висвітлюється самотутність окремої національної культури й характер образного мислення. Назви тварин широко представлені не тільки у власне фразеологізмах, а й у прислів'ях і приказках, тобто там, де простежується образна основа. Як справедливо зауважував В. М. Мокієнко, "Ніяка інша група слів не підготовлена багатомісним життям до алегоричних метаморфоз так, як ця. Порівняння й метаморфози, пов'язані з назвами тварин, це застигли образи давнього народного життя, тісно пов'язаного з природою. А образ – це сутність фразеологізму" [20, с. 114].

Серед проблем, що входять у компетенцію вивчення сучасної фразеології, фразеологічні одиниці із зоосемічним компонентом привертають особливу увагу дослідників. Це пояснюється тією роллю, яку традиційно відіграють фразеологізми-зооніми у свідомості мовної особистості, у достатньо частому і продуктивному використанні у художніх творах, публіцистиці, афоризмах і в повсякденному спілкуванні. Роль зооморфного елемента важко переоцінити. Вона визначається тим значенням, яке мали тварини на ранній стадії розвитку суспільства, коли вони супроводжували людей у діяльності, спрямованій на добування їжі й одягу, а анімалізм тривалий час був основою їхнього світогляду. Саме тоді почали складатися перші узагальнені символи, що конкретизувалися в образі тієї чи іншої тварини. Назви тварин виявилися одним із найбільш рухомих тематичних пластів лексики і фразеології.

Ознайомлення з історією одомашнення тварин переконливо доводить, що майже всюди першою була приручена собака, основна функція якої в

давнину була санітарна – поїдати м'ясні недоїдки людей біля місць їхніх стоянок і, таким чином не допускати поширення заразних хвороб [3, с. 25]. Згодом функції собак різко розширилися і стали охоплювати подання сигналів про зовнішню небезпеку й оберігання самих людей та їхнього майна. Про важливість тварин у житті сьогоднішніх людей засвідчує той факт, що за даними частотних словників англійської мови слово “animal” (тварина) входить у число найбільш уживаних мовних одиниць після цифри 501 (TWB) і зустрічається 68 разів на 1 млн слів (CAE), 200 разів на 2 млн слів (TED) і 1122 рази на 5 млн слововживань (АНВ).

Зооніми отримують не тільки прями, а й деякі узуальні переносні значення, символи і способи алегоричного позначення людини. Зоонімна лексика не є безеквівалентною, проте кожна лексема, що складає цей пласт, є конотативною, і у свідомості носія певної мови вона супроводжується специфічними “емотивно-естетичними асоціаціями” [26, с. 76]. Саме виявленню й опису таких асоціацій у наявних сьогодні дослідженнях зоосемічних фразеологічних одиниць як носіїв національно маркованої вторинної номінації і присвячена ця стаття.

Як відомо, кожна фразеологічна одиниця наділена певним змістом і співвідноситься з екстралінгвальною дійсністю, виконуючи відповідну номінативну функцію. Використання фразеологічної номінації не тільки набуло широкого розповсюдження у розвинених мовах світу, а й стало нині одним із основних напрямів їх розвитку. Складність їх вивчення зумовлена тим, що фразеологічні одиниці є роздільнооформленими утвореннями і включають у себе компоненти як із переосмисленими, так і з буквальними значеннями. До цього необхідно ще додати наявність внутрішньої форми й конотації у фразеологічному значенні, в якому інколи вигадливо переплітаються емоційність, експресивність, оцінність, інтенсивність і функціонально-стилістичні характеристики [16, с. 158–159].

На сторінках лінгвістичної літератури неодноразово висловлювалася думка про те, що мовні одиниці фразеологічної номінації виникають, перш за все, через необхідність висловити ставлення мовця до наявних предметів і явищ об'єктивної дійсності або передати інформацію стосовно теми висловлювання. Одним із продуктивних способів непрямої номінації є зоосемія, що ґрунтується на знанні вже відомих образів зі світу домашніх тварин, звірів, птахів, риб та інших живих істот. Чим більше у фразеологічному значенні слова міститься інформація, що тією чи іншою мірою збігається з властивостями пізнавального об'єкта, тим більша ймовірність точного вибору саме цього слова для його позначення. У лінгвістичних дослідженнях останніх років фразеологічні одиниці все частіше розглядаються в межах різних фразео-тематичних полів, у тому числі ті з них, які утворилися з участю компонентів-зоонімів. Останні вивчалися з ономазіологічної точки зору [14], із позицій фразеотвірних здатностей

[23; 13; 6], під кутом зору можливості утворення від них загальноновживаних термінологічних значень [22], проводився їх словотвірний, семантичний і структурний аналіз як на матеріалі однієї мови [28; 32; 2; 1], так і в порівняльно-зіставному й загальнономовознавчому планах [75; 5]. У цих та інших працях висвітлена семантична, функціональна і стилістична специфіка фразео-тематичних груп зоонімів. Зокрема, було встановлено, що образне значення назв тварин реалізується у порівняннях із різними моделями, за якими здійснюється зіставлення, назви тварин використовуються як у своєму прямому, так і переносному (метафоричному) вживанні. Цим та іншим способом реалізації образного значення назв тварин присвячені дослідження [18; 17; 4] та ін.

Зоосемічні фразеологічні одиниці розглядалися також і як окремі найбільш регулярні групи зооморфізмів, співвіднесених із певною твариною чи птахом або об'єднані за певною семантичною ознакою. Так, була проаналізована група зооморфізмів із семантичним компонентом "жива істота" [8], зооморфізм, співвіднесений з образом "cheval" (кінь) у російській і французькій мовах [11]. Цей самий образ був описаний і на матеріалі англійської мови [18]. У німецькій мові досліджувався також образ "wurm" (черв'як) [15], а в російській – "петух" (півень) [31].

Джерельною базою проведення таких досліджень традиційно слугували словники, хоча останні можуть допускати неадекватність в описі експресивної лексики. З опорою на тексти дослідники показали наявні недоліки лексикографічного опису зооморфізмів і запропонували деякі оригінальні шляхи їх подолання [10]. Унаслідок інтенсивної роботи над текстами Е. А. Гутману, М. І. Черемісній та Ф. А. Литвину вдалося розробити спеціальну методику текстологічного аналізу зооморфізмів, що спирається на аналіз їх оточення і бере до уваги як наявні визначення цих одиниць та слів на позначення ознаки, так і порівняння досліджуваних фразеологізмів, які знаходяться в синонімічних і антонімічних відношеннях [9].

До досліджень зооморфізмів залучалися і методики психолінгвістичного аналізу, що передбачають звернення до носіїв мови за отриманням пошукуваної інформації з перших рук. Наслідком такого звернення є накопичений досвід застосування двох різновидів експерименту: акцентування [13] та інтерв'ювання [30]. Найвагоміше дослідження лексико-семантичної групи назв тварин за останній час було проведено Л. С. Войтик на базі запропонованої дослідницею квалітативної та квантитативної методик, які дали змогу з'ясувати як спільні, так і відмінні номінативні ознаки тварин, характерні для носіїв англійської, російської та казахської мов [3]. Увага авторки була зосереджена як на прямих, так і переносних значеннях назв тварин.

Протягом багатьох століть тварини і птахи були для людей не тільки джерелом харчування й одягу та матеріалом для будівництва й облашту-

вання житла, а також надійним мірилом внутрішніх і зовнішніх якостей людини, що встановлювалися нею внаслідок тривалого спостереження за поведінкою тих представників фауни, які її оточували в місцевості проживання. Тому нічогодивного, що перше місце в тематичній групі слів, підданих легкій метафоризації за даними дослідження О. І. Єфімова, займають зооніми-найменування домашніх тварин, кожна з яких може слугувати джерелом відповідної характеристики людини [12].

Установленню лексемного інвентарю семантичного поля назв тварин, показу ступеня розбіжності або незбігу образних значень слів, взаємозв'язку їх переносно-образних значень, а також знаходженню образних паралелей у порівнюваних мовах поряд із проведенням меж семантичного діапазону проаналізованих одиниць присвячено дослідження О. М. Молчанової [21].

Н. Д. Петрова у своїй роботі акцентує увагу на символіці зоонімів в англійській мові. Досліджуючи лексико-фразеологічні варіанти, авторка доходить висновку про те, що їм притаманне системне абстраговане значення одного лексико-фразеологічного ряду, наприклад, сем: *"жорстокість"*, *"немилосердність"*, *"хижість"* характерні для зоосеми *"вовк"* [24, с. 19]. На думку дослідниці, зоонімний компонент у складі фразеологізму завдяки своєму символічному значенню, що спочатку співвідноситься з поведінкою тієї чи іншої тварини, жорстко формує значення для всього фразеологічного ряду.

У порівняльно-зіставному мовознавстві фразеологізми із зоонімним компонентом вивчалися в різних мовних системах. Так, наприклад, Є. Гурбіш, зіставляючи анімалістичні паремії російської та польської мов, доходить висновку про те, що основні напрями конотативного смислу зоосемант спрямовані на відображення негативних рис людини й навколишньої дійсності, а найбільш уживаними у процесі цього відображення є лексеми, пов'язані з життям домашніх тварин [7]. Об'єктом наукового пошуку І. В. Холманських були російські та болгарські компаративні фразеологічні одиниці з компонентом-зоонімом, у якому зроблений висновок про те, що характеристика людини за допомогою анімалістичних компаративних фразеологізмів залежить від конотативного потенціалу і *"лексичного фону"* зооніма, який є семантичним ядром порівняльної частини досліджуваних фразеологізмів у співвіднесенні з конкретною твариною [29, с. 4].

Синхронний порівняльно-типологічний аналіз фразеологічних зоонімів генетично і структурно віддалених мов – англійської й турецької здійснений Д. М. Мардановою. Авторка зауважує, що у зіставляваних мовах найяскравіше представлені фразеологічні одиниці з компонентами-назвами домашніх тварин і птахів, що є відображенням загальнолюдського життєвого досвіду різних народів [19, с. 147]. Цінним у її роботі

є словник фразеологічних зоонімів досліджуваних мов, який пропонує деякі принципи укладання такого типу словників.

Отже, у більшості згаданих вище досліджень увагу звернено на окремі характеристики фразеологічних одиниць із зоосемічним компонентом, а також запропоновано тематичні, структурні, структурно-семантичні та інші класифікації досліджуваних фразеологізмів. Принагідно зауважимо, що термінами "зоосемічні фразеологізми" або "фразеологічні зооніми" позначаються в нашому дослідженні не тільки одиниці, компонентами яких є назви тварин, а й фразеологічні орнітоніми, до складу яких входять назви птахів. Крім того, об'єктом нашого дослідження є також прислів'я і приказки, які мають у своєму складі назви найбільш поширених комах, плазунів, рептилій, риб, а також фразеологічні одиниці, у яких відсутні яскраво виражені компоненти-зооніми, однак вони мають на увазі. Це так звані непрямі зообіми, наприклад: *іти на поводу*, *вертити хвостом*, *нагострити вуха* і т. ін. Тому предметом подальшого дослідження з образної тематики можуть бути шляхи і способи утворення зоосемічних фразеологічних одиниць та їх функціонально-параметричні характеристики в англійській та українській мовах.

Перелік умовних скорочень:

1. АНВ – Carroll J. D., Davis P., Richman B. The American Heritage Word Frequency Book. – 1971. – № 4. – 1062 p.
2. CAE – Kucera H., Francies W. N. Computational Analysis of Present-Day American English. N. Y. : Providence, 1967.
3. TWB – Thorndike E. L., Lorge I. The Teacher's Word Book of 30 000 words. N. Y., 1968. – 5-th ed.

Література:

1. Авина Н. Ю. Развитие словообразовательных гнезд / Н. Ю. Авина // НДВШ. Филологические науки. – 1986. – № 3. – С. 78–81.
2. Аكوпова С. Л. О зоосемической лексике / С. Л. Аكوпова // Русский язык в школе. – 1983. – № 3. – С. 89–91.
3. Войтик Л. С. К вопросу о смысловой структуре слова (на материале лексико-семантической группы наименований животных): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10. 02. 19 "Теория языка" / Л. С. Войтик. – Алма-Ата, 1975. – 26 с.
4. Войтик Л. С., Мулдагалиева А. К вопросу о словообразовании наименований животных / Л. С. Войтик, А. Мулдагалиева // Актуальные проблемы преподавания иностранных языков и языкознания. – Алма-Ата, 1972. – С. 40–43.
5. Газизова Р. Ф., Дмитриева Н. С. Вторичная номинация лица путем метафоризации зоонима (на материале русского и болгарского языков) / Р. Ф. Газизова, Н. С. Дмитриева // Сопоставительное языкознание. – 1985. – № 4. – С. 27–35.

6. Григорьева Г. Д. Фразеологические единицы с зоонимами в аспекте номинации (на материале современного английского языка): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10. 02. 01 "Русский язык" / Г. Д. Григорьева. – Ростов-на-Дону, 1985. – 22 с.
7. Гурбиш Е. Сопоставительный анализ анималистической паремиологии русского и польского языков: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10. 02. 19 "Теория языка" / Е. Гурбиш. – Л., 1982. – 24 с.
8. Гутман Е. А., Черемисина М. И. Лексико-семантическая группа "живое существо" в современном русском и современном французском языках / Е. А. Гутман, М. И. Черемисина // Актуальные проблемы лексикологии: Докл. 2-ой лингв. конференции. – Новосибирск, 1969. – С. 210–228.
9. Гутман Е. А., Черемисина М. И., Литвин С. Ф. Сопоставительный анализ зооморфных характеристик (на материале русского, английского и французского языков) / Е. А. Гутман, М. И. Черемисина, С. Ф. Литвин // Национально-культурная специфика речевого поведения. – М.: Наука, 1977. – С. 147–165.
10. Гутман Е. А., Черемисина М. И. Образные значения зоонимов в словарях / Е. А. Гутман, М. И. Черемисина // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Новосибирск, 1976. – Выпуск 5. – С. 21–41.
11. Гутман Е. А., Черемисина М. И. Содержание образа "лошадь" (cheval) в русском и французском текстах / Е. А. Гутман, М. И. Черемисина // В помощь преподавателям иностранных языков. – Новосибирск, 1975. – Выпуск 6. – С. 56–70.
12. Ефимов А. И. Стилистика художественной речи / А. И. Ефимов. – М.: Изд-во МГУ, 1957. – 184 с.
13. Зайченко Н. Ф. Лексико-семантическая группа "названия животных" и её фразеобразовательные возможности в современном русском языке: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10. 02. 01 "Русский язык" / Н. Ф. Зайченко. – Киев, 1983. – 23 с.
14. Константинова Т. А. Опыт ономаσιологического анализа единиц лексической номинации в лексико-семантических группах (наименования животных в современном английском языке): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10. 02. 04 "Германские языки" / Т. А. Константинова. – М., 1976. – 26 с.
15. Кудрявцева И. А. Образно-экспрессивные лексико-семантические варианты существительного *wurm* (червяк) / И. А. Кудрявцева // В помощь преподавателям иностранных языков. – Новосибирск, 1976. – Выпуск 10. – С. 60–64.
16. Кунин А. В. Английская фразеология / А. В. Кунин. – М.: Высшая школа, 1970. – 344 с.
17. Литвин Ф. А. Об изучении разновидностей зооморфных характеристик (на материале английского языка) / Ф. А. Литвин // В помощь преподавателям иностранных языков. – Новосибирск, 1974. – Выпуск 5. – С. 81–92.
18. Литвина С. Ф. Система зооморфных характеристик существительного "horse" / С. Ф. Литвина // Вопросы лексикологии. Изд-во "Наука". Сибирское отделение. – Новосибирск, 1977. – С. 155–160.
19. Марданова Д. М. Сопоставительный анализ фразеологических зоонимов в английском и турецком языках: автореф. дис. на соискание ученой сте-

пени канд. филол. наук: спец. 10. 02. 19 "Теория языка" / Д. М. Марданова. -- Казань, 1997. -- 20 с.

20. Мокиенко В. М. В глубь поговорки. Рассказы о происхождении крылатых слов и образных выражений / В. М. Мокиенко. -- М., 1975. -- 298 с.

21. Молчанова А. Н. О соотношении внешних и внутренних факторов, влияющих на процесс вторичной образной номинации: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10. 02. 19 "Теория языка" / А. Н. Молчанова. -- М., 1981. -- 275 с.

22. Омельченко Т. Н. Пути образования общеупотребительных и терминологических значений в семантической структуре существительного: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10. 02. 01 "Русский язык" / Т. Н. Омельченко. -- М., 1985. -- 24 с.

23. Парак Н. Д. О структурно-семантической категоризации анималистических фразеологических единиц / Н. Д. Парак // Содержательные аспекты языковых единиц. -- Киев, 1982. -- С. 111-114.

24. Петрова Н. Д. Фразео-семантическое поле зоосемизмов в современном английском языке: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10. 02. 04 "Германские языки" / Н. Д. Петрова. -- Киев, 1983. -- 22 с.

25. Ройзензон Л. И. Русская фразеология / Л. И. Ройзензон. -- Самарканд: Самарканд. гос. ун-т им. А. Навои, 1977. -- 119 с.

26. Телия В. Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке / В. Н. Телия. -- М.: Наука, 1981. -- 269 с.

27. Топоров В. Н. О некоторых теоретических основаниях этимологического анализа / В. Н. Топоров // Вопросы языкознания. -- 1960. -- № 3. -- С. 23-39.

28. Фадеева Э. М. О месте фаунистической лексики в лексико-семантической системе языка (на материале английского языка) / Э. М. Фадеева // Вопросы структуры германских языков. -- Омск: Омский госпединститут, 1977. -- Вып. 2. -- С. 117-121.

29. Холманских И. В. Компаративные фразеологические единицы с компонентом-зоонимом (на материале русского и болгарского языков): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10. 02. 19 "Теория языка" / И. В. Холманских. -- Тюмень, 2000. -- 22 с.

30. Черемисина М. И., Захарова А. В. Зоохарактеристика "петух" по данным опроса информантов / М. И. Черемисина, А. В. Захарова // Актуальные проблемы лексикологии и словообразование. -- Новосибирск, 1973. -- Вып. 2. -- С. 69-73.

31. Черемисина М. И., Соппа Н. С. К вопросу о семантике зоохарактеристик (на материале русского образа "петух") / М. И. Черемисина, Н. С. Соппа // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. -- Новосибирск, 1973. -- Вып. 2. -- С. 55-69.

32. Шамлиди Е. Ю. Структурно-семантические и словообразовательные особенности двухкомпонентных наименований (опыт теории словообразовательной номинации): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10. 02. 01 "Русский язык" / Е. Ю. Шамлиди. -- М., 1979. -- 24 с.